

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)

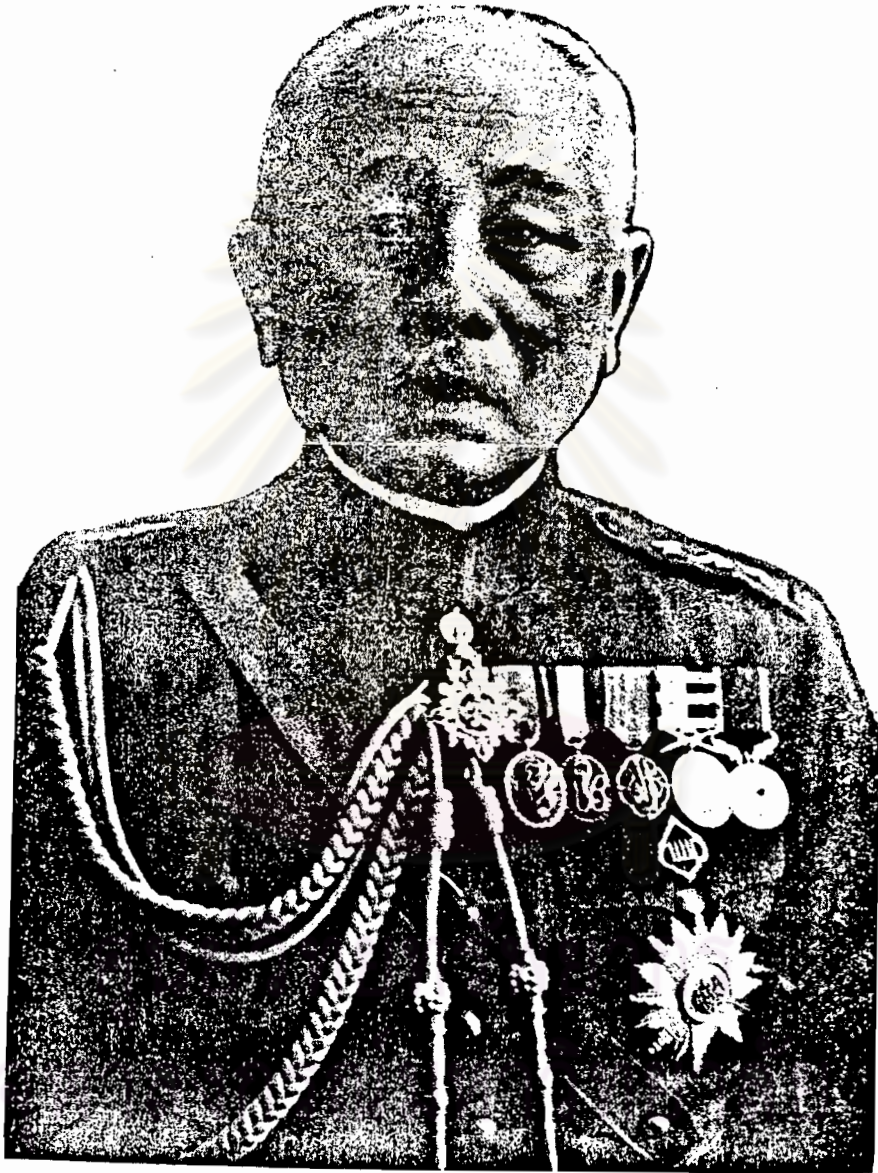
เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการระหว่าง พ.ศ. 2452-2455

(ค.ศ. 1909-1912)

ประวัติ

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) เกิดวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2409 (ค.ศ. 1866) ณ ตำบลปากคลองบางลำพู บนริม-
ป้อมพระสุเมรุ เป็นโอรสที่ 2 ในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ หม่อมเขียน
สนิทวงศ์

เมื่ออายุได้ 6 ปีเศษ ได้เข้าศึกษาวิชาหนังสือไทยในโรงเรียนหลวงในพระ-
บรมมหาราชวัง ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่
ต่อมาใน พ.ศ. 2424 (ค.ศ. 1881) ได้เข้าศึกษาภาษาอังกฤษชั้นต้นในสำนักบาบูราม
สามที่โรงทหารมหาดเล็ก ซึ่งตั้งอยู่ตรงมุมตึกข้างประตูพินานไชยศรี ได้ศึกษา ณ ที่นั้น
ปีเศษ พ.ศ. 2425 (ค.ศ. 1882) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ออกไป
ศึกษาวิชาทหารบก ณ ประเทศเคนมาร์ก พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) สอบเข้าโรงเรียน
นายร้อยทหารบก ณ กรุงโคเปนเฮเกนได้ ก็เข้ารับราชการเป็นพลทหารในกรมทหารมหาด
เล็กรักษาพระองค์เป็นเวลา 6 เดือน แล้วเข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบก
ในปีเดียวกัน ครั้น พ.ศ. 2430 (ค.ศ. 1887) มียศเป็นนายร้อยตรีในกองทัพบก
เคนมาร์ก รับราชการประจำกองพันทหารราบที่ 3 กองร้อยที่ 4 พ.ศ. 2431 (ค.ศ.
1888) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายร้อยตรี พ.ศ. 2432 (ค.ศ. 1889) เข้าฝึก
หัตถ์ราชการในกองทหารช่างและราชการในกรมยุทธโยธา ต่อมาได้ไปฝึกหัตถ์ราชการใน
กรมทหารปืนใหญ่ และประจำอยู่ที่ป้อมกลางทะเล ในที่นี้พึงสังเกตว่าขณะที่ท่านรับ-
ราชการในกองทัพบกเคนมาร์กได้เขาประจำการทหารทั้ง 3 เหล่า คือ ทหารราบ ทหาร-

นายพลเอก เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์)

เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

ระหว่าง พ.ศ. 2452-2455 (ค.ศ. 1909-1912)

ช่าง และทหารปืนใหญ่ พ.ศ. 2433 (ค.ศ. 1890) ได้ศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการ 2 ปีจึงสำเร็จการศึกษา และเดินทางกลับกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) ระหว่างเดินทางกลับได้แวะดูงานทหารที่ประเทศฝรั่งเศสด้วย¹

ท่านเข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ แต่พอท่านมาถึงก็มีราชการพิเศษ คือ รัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง นายเดอมีย์เดอวีแลร์ เป็นอัครราชทูตพิเศษเข้ามาทำสนธิสัญญาเรื่องเขตแดนฝั่งแม่น้ำโขง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านไปช่วยราชการในกระทรวงต่างประเทศในการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส และได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวมประชุมปรึกษาสนธิสัญญานั้นด้วย พ.ศ. 2438 (ค.ศ. 1895) ได้ดำรงตำแหน่งรองยกกระบัตรที่พบกใน พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) ได้เป็นองครักษ์ตามพระเจ้านองยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการเสด็จประพาสประเทศอังกฤษ ประเทศเยอรมนี ประเทศออสเตรีย ฮังการี ประเทศฝรั่งเศสและประเทศอิตาลี ได้ทรงตรวจการทหารในบางประเทศด้วยใน พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1907) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายร้อยเอกในกรมทหารบก ใน พ.ศ. 2441 (ค.ศ. 1908) ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเสนาธิการทหารบกในกรมยุทธนาธิการและเป็นอาจารย์สอนวิชาป้อมค่ายและวิชาสรรพาวุธวิธีในโรงเรียนนายร้อยทหารบกด้วย ซึ่งต่อมาท่านได้รวบรวมและเรียบเรียงตำราว่าด้วยวิชาป้อมค่ายและวิชาสรรพาวุธวิธีขึ้นเป็นตำรา 2 ชุด ใน พ.ศ. 2442 (ค.ศ. 1899) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบก และพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหม่อมชาติเศษอุดม หม่อมราชินิกุล กับเป็นนายพันตรีในกรมทหารบก ใน พ.ศ. 2444 (ค.ศ. 1901) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพันโท ระยะเวลาตั้งแต่ท่านรับราชการใน

¹ ประวัติ นายพลเอก เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ [ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์], พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลเอก เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2484 (พระนคร: โรงพิมพ์รถไฟ,

ตำแหน่งรองยกกระบัตรทัพบกจนได้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบกนี้ เป็นเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่ประเทศไทยเริ่มจัดกองทัพอย่างใหม่ ซึ่งท่านเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงคนหนึ่งในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งรองยกกระบัตรทัพบกนั้น ยกกระบัตรทัพบกมีหน้าที่ เสนาธิการทหารบกส่วนหนึ่งและหน้าที่ฝ่ายพลาธิการอีกส่วนหนึ่ง ภายหลังแยกหน้าที่ เสนาธิการทหารบกตั้งเป็นส่วนราชการอิสระขึ้นตรงต่อผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ จึงย้ายท่านมาเป็นผู้ช่วยเสนาธิการทหารบก

ใน พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) หม่อมชาติเคชอคมเป็นประธานกรรมการออกไปตรวจรับอาวุธกระสุนปืนและเครื่องยุทโธปกรณ์ ซึ่งรัฐบาลได้สั่งให้ทำ ณ ประเทศญี่ปุ่น และคุณภาพทหารในประเทศนั้นด้วย พ.ศ. 2446 (ค.ศ. 1903) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพันเอกในกรมทหารบก หนึ่งในปีนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ได้ย้ายไปทรงบัญชาการทหารเรือ ท่านจึงได้รับตำแหน่งเสนาธิการทหารบกแทน พ.ศ. 2447 (ค.ศ. 1904) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพลตรีในกรมทหารบก ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่ปักปันเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับแคว้นอินโดจีนตอนเหนือ (หลวงพระบาง) ตามข้อตกลงระหว่างข้าหลวงไทยกับข้าหลวงฝรั่งเศสที่โตท่ากันไว้ ณ กรุงเพท ฯ ในการตรวจปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสตอนเหนือทางมณฑลพิษณุโลกและมณฑลพายัพ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นายโรบินส์ (Mr. Robins) ที่ปรึกษากระทรวงมหาดไทย พระยาบรมบาทบำรุง หลวงวิสุทธโกษา หลวงจินดารักษ์ และนายร้อยโทผาด รวม 5 นายเป็นข้าหลวง ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านเป็นข้าหลวงใหญ่ปักปันเขตแดนระหว่างประเทศไทยและแคว้นอินโดจีนนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ได้พระราชทานพระหัตถเลขาส่วนพระองค์ดังต่อไปนี้

ถึงกลาง

ในการปักปันเขตแดนฝรั่งเศสครั้งนี้ ข้าไม่เห็นคนอื่นเหมาะกว่าเจ้า ๆ มีเชื้อสายทั้งสองฝ่าย ข้างฝ่ายจันทร์บรมหอสาย ก็เข้าใจชัดเจน ฝ่ายพระตะบองเจ้าก็เข้าใจชัดเจน ทั้งเชื่อในอภัยาไศรยและความไหวพริบของเจ้า ได้ส่งบุุชนาธิการให้เจ้าไป ขอให้รู้ทันหนทางให้ตลอดละเอียดนั้น ให้ไปหากรมหลวงคำรัง เชื่อว่าเจ้าคงจะเต็มใจ ด้วยเป็นราชการแผ่นดินแท้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ 19 ธันวาคม 123¹

ในการปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสในครั้งนั้น ท่านและข้าหลวงรองได้ทำการเป็นเวลา 3 ปีติดต่อกัน เมื่อปี พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907) ประเทศต่าง ๆ ได้ทำความตกลงจะให้มีการประชุมลคอาวูครั้งที่ 2 ที่กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ ได้เชิญประเทศไทยส่งผู้แทนไปร่วมประชุมด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ๆ ซึ่งในเวลานั้นยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินรักษาพระนครในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ๆ เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป ได้ทรงพระราชดำริพร้อมด้วยที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครตกลงว่า การประชุมครั้งนี้คงจะมีการเกี่ยวของกับการทหารมากกว่าอย่างอื่น ๆ จึงทรงเห็นว่าสมควรให้เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์เป็นผู้แทนรัฐบาลไทยมีอำนาจเต็มไปในการประชุมดังกล่าว และโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งผู้ช่วยอีก 2 นาย คือ นายรอยเอก หลวงภูวนารถนฤบาล กับนายคอเรลลี (Mr. Corally) ที่ปรึกษาสถานทูตไทยกรุงปารีส อนึ่ง ในคราวนั้น

¹ ประวัตินายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, หน้า 9.

กรมยุทธนาธิการทหารบกได้ส่งให้ท่านไปคุมการทหารในประเทศเยอรมนี และสั่งซื้อปืนใหญ่สนามจากทางกรุปมาใช้ในราชการทหารด้วย เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์ ดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกอยู่เป็นเวลา 5 ปี แต่ต้องไปราชการพิเศษราว 4 ปี คงมีเวลารับราชการตามตำแหน่งเพียงปีเศษเท่านั้น แม้กระนั้นท่านก็ได้จัดราชการในกรมเสนาธิการทหารบกวางระเบียบเป็นบรรทัดฐานไว้เป็นอันมาก ได้ตั้งโรงเรียนเสนาธิการขึ้นเป็นครั้งแรก ท่านสอนวิชา "เสนาธิการกิจ" ซึ่งเป็นวิชาที่เกี่ยวกับหน้าที่เสนาธิการด้วยตัวท่านเอง ในต้นปี พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพลโทในกรมทหารบก และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายท่านไปรับราชการในตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ เนื่องจากเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการป่วยทุพพลภาพไม่สามารถไปบัญชาการที่กระทรวงเป็นเวลาหลายปี¹

ในปีเดียวกันนี้ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ 1 มหาสุมาภรณ์ และพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนยศเป็นพระยา² พร้อมกันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ³ ในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการนี้ กรมยุทธนาธิการทหารบกได้จัดให้มีการเลี้ยงส่ง ที่ศาลายุทธนาธิการ เพื่อแสดงความยินดีและแสดงความอาลัยที่ท่านต้องจากกรมยุทธนาธิการทหารบกไป เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907) เพื่อไปดำรงตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาเป็นเจ้าพระยา⁴ ท่านรับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ

¹ ประวัติ นายพลเอก เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์, หน้า 20.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-61.

เป็นเวลา 2 ปีเศษ ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านไปรับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ซึ่งได้มีประกาศพระบรมราชโองการปรับปรุงใหม่และเปลี่ยนนามเป็นกระทรวงคมนาคม ในคราวเดียวกัน เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์ ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคม ตลอดมาจนถึงวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2468 (ค.ศ. 1925) รวมเป็นเวลา 13 ปี จึงได้ออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ ทั้งนี้เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าการค้าขายในสมัยนั้นเจริญขึ้นตามลำดับ การงานในกระทรวงคมนาคมและกระทรวงพาณิชย์มีลักษณะคล้ายกันยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน กล่าวคือ บำรุงส่งเสริมการค้าขายควบกันทั้งสองฝ่าย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบเลิกกระทรวงคมนาคม โอนกิจการของกรมขึ้นในกระทรวงคมนาคมเดิมไปรวมอยู่กับกระทรวงพาณิชย์ พระราชทานนามว่า กระทรวงคมนาคมและพาณิชย์การ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 (ค.ศ. 1926) เป็นต้นไป

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้ารับพระราชทานบำนาญแล้ว เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์ก็ดำเนินชีวิตอยู่อย่างสงบ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรพานิชการ ครั้นวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 (ค.ศ. 1932) เมื่อได้ทรงประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรแล้ว ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรพานิชการต่อไป จนถึงวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933) ท่านจึงกราบถวายบังคมลาออก¹

เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์ ได้ทำการสมรสกับนางสาวทาด สิงห์เส็น ธิดาของพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ (เอม สิงห์เส็น) เมื่อ พ.ศ. 2437 (ค.ศ. 1894) เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2483 (ค.ศ. 1940)

¹ ประวัติ นายพลเอก เจ้าพระยawangษาณุประพัทธ์, หน้า 87.

เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ กับผลงานทางกานกระทรวงเกษตรราชการ

เพื่อให้สมพระราชประสงค์ที่จะทรงทำนุบำรุงกระทรวงเกษตรราชการให้เจริญ และทันสมัย ในชั้นต้นท่านได้จัดการวางหัวหน้าราชการในกระทรวงและกรมขึ้นให้เป็น หลักฐานและสามารถที่จะประสานงานกันได้ เพื่อให้งานทุกส่วนดำเนินไปด้วยดีโดย สามัคคีธรรม ในเรื่องนี้ท่านต้องคิดอ่านจัดการด้วยความสุขุมรอบคอบ และได้อาศัยพระ- มหารุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ คอยแนะนำการอยู่เสมอ จะเห็นได้ จากพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระราชทานแก่ท่านหลายฉบับ เช่นพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) ความตอนหนึ่งว่า

ได้รับหนังสือลงวันที่ 12 ว่าด้วยเรื่องจะวางหัวหน้าการในกระทรวง- เกษตรและกรมขึ้นให้เป็นหลักฐานและดำเนินการร่วมความคิดกันนั้น ได้ พิจารณาโดยละเอียดแล้ว

เห็นว่าตำแหน่งเจ้ากรมที่เขียนที่ดินเป็นสำคัญอยู่มาก ถ้าหากอยู่ในมือผู้ ที่อื่น ซึ่งเห็นว่า จะทำการไปไม่ไกลแล้ว... จะเข้ามารวมในที่นี้ ซึ่งเราจะ หาทางไม่ยอมให้ทำงานไม่สู้ไฉน เพราะเหตุที่เขาต้องชักถอนออกไปรับ ราชการจะไม่ได้มีความผิดของถอดถอนอันใด แต่หากเป็นเวลาต้องเลิก ตำแหน่ง เขาจึงต้องกลับมารับราชการในหน้าที่เดิม ชรรคนานูที่มีความ สามารถมากกว่ากัน ก็คงยึดถือการงานไว้ได้ในมือ ถ้าไม่คิดให้ดีเราจะต้อง มีเจ้ากรมที่เขียนเป็นคนต่างประเทศ และเสียเงินเดือนแพงเป็นอันมาก การ ที่จะรื้อถอนต่อไป ก็ดูเหมือนไม่สู้ง่าย จึงขอให้ทริภคทองในเรื่องนี้ให้มาก เวลากระชั้นอยู่แล้ว เตรียมทางออกไว้ให้ดี

ความคิดเรื่องกรมแผนที่ตามแผนการที่กล่าว เค็ดยกให้ไม้รวงนั้นถูกต้อง
ถ้าหากว่าได้มาดมาลงในตำแหน่งนั้น จะเป็นการสำเร็จถึงความประสงค์
อย่างยิ่ง ขอให้คิดอ่านพยายามต่อไป

ขอให้สอดส่องเรื่องกรมป่าไม้ไว้ ถ้าเห็นทางจะรับได้เมื่อใดขอให้บอก
ให้รู้เป็นความลับ... เรื่องเจ้ากรมคลองนั้นได้นั่งอยู่แล้ว แต่หนักปากไปไม่
ได้ทัก ขอให้ทักนั้นไม่ใช่ไม่เห็นชอบในการที่จะเอาคนไทยเป็นเจ้ากรม จะ
เตือนให้แบ่งงานเป็นส่วนการปกครองและส่วนวิชา แต่การได้ลงไปเช่นนั้นแล้ว
จะแก้ไขอย่างไร ต้องแก้ไขให้ดี

ส่วนที่จะเอาพระยาบรมบาท² มาเป็นเจ้ากรมทเบี่ยนนั้น เหมาะไม่มี
อะไรจะสู้ แต่... ไปเป็นเจ้ากรมแร่นั้น มันเป็นคนอ่อนน้อม แต่เพราะ
เหตุที่จะต้องตั้งขอเจ้ากรม จึงต้องให้เป็นอธิบดี เมื่อจำเป็นแล้วก็ต้องให้
เป็น ส่วนกรมเพาะปลูกนั้นยังตั้งตัวไม่คิดรอไว้ก่อนดีกว่า เมื่อรวมกรมป่าไม้
แลจัดการดีขึ้นได้อีกจึงค่อยขยาย...³

พร้อมกับการจัดคนนั้น ท่านได้จัดงานไปด้วย กล่าวคือ ได้แก้ไขระเบียบการ
ภายในกระทรวงให้เหมาะสมแก่สมัยที่ควรเปลี่ยนแปลง และสะดวกแก่การประสานงาน
ระหว่างกรมต่าง ๆ ในสังกัดกระทรวงยิ่งขึ้น ในสมัยนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้โอนกรมแผนที่ไปสังกัดกรมยุทธนาธิการทหารบกโดยมีฐานะเป็นกรมตามเดิม
เพื่อจะได้ทำแผนที่ประเทศขึ้นใช้ในราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ส่วนการทำแผนที่

¹ นายพลโท พระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

² พระยาประชาชีพบริบาล (แย้ม แสง-ชูโต)

³ ประวัติ นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, หน้า 33.

รังวัดสำหรับการออกโฉนดและประทานบัตรเหมืองแร่ นั้น คงเป็นหน้าที่ของกระทรวง
เกษตรราชการตามเดิม เนื่องจากการที่คิดโอนกรมแผนที่ไปสังกัดกรมยุทธนาธิการนั้น
รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ฉบับหนึ่ง ลงวันที่ 18 ตุลาคม
พ.ศ. 2452 ความตอนหนึ่งว่า

ได้รับหนังสือว่าด้วยจะคิดแยกกรมแผนที่ไปไว้กรมยุทธนาธิการนั้น ได้
ทราบแล้ว เห็นว่าความคิดที่ว่านั้นได้ตรึกตรองรอบคอบดี ควรจะจัดการ
ตามความคิดนั้นได้

ครั้งนี้ คิดจะตัดถนนที่เพชรบุรี ขอแผนที่ไปคูให้ฝรั่งในกรมโยธาจะ
ตัดทางทำงานไม่ได้ที่เดียว ต้องกลับมาเอาเครื่องมือไปวัดไปส่องใหม่
ไม่ใช่ผิดแต่เมื่อสอบด้วยเครื่อง เราซื้อรถไปก็แลเห็นว่าแผนที่ไม่ถูกต้อง
ทางทำเหมือนทำเลน เป็นที่น่าเสียดายเงินแลเสียดายเวลาเต็มที่ ซึ่ง
จะรอช้าไปอีกไม่รีบจัดการเสียนั้นไม่ได้เป็นอันขาด

การเงินที่จะไม่ขึ้นอยู่กับงบประมาณกรมยุทธนาธิการมากนัก เป็นการ
แสดงทั้งภายนอกและภายใน ให้คิดอ่านผ่อนผันจัดการกันให้ดี ยิ่งกรมที่
มี... เช่นนี้ มันขาดประโยชน์ถอยอำนาจ มันจะยิ่งปากบอนคุณเขี้ยวมากขึ้น
ให้คิดอ่านรับรองกันไม่อยู่¹

ได้มีการจัดรวมกองข้าหลวงเกษตรเข้ากับกรมแผนที่ เพื่อเป็นการประหยัดใน
พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) จัดวางรูปการในกรมแผนที่ใหม่ รูปที่จัดใหม่ นั่นคือจัดให้กรม
แผนที่มี 2 แผนก คือ แผนกบัญชาการ มีเจ้ากรม รองเจ้ากรม ปลัดกรมเป็นกองบัญชาการ

¹ ประวัติ นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, หน้า 35-36.

กองบัญชา มีแผนทำแผนที่ มีกองรังวัดสามเหลี่ยม กองรังวัดใหญ่ซึ่งแยกทำการเป็น 3 กอง คือ สำหรับทำการในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลหัวเมืองชั้นในมณฑลหัวเมืองชั้นนอกฝ่ายเหนือ มณฑลหัวเมืองชั้นนอกฝ่ายใต้¹

กรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา

อนึ่ง ในสมัยนั้นกระทรวงเกษตราธิการได้รับโอนกรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา มาจากมหาดไทยและจัดเข้าร่วมกับกรมทะเบียนที่ดิน เรียกว่า กรมทะเบียนที่ดินและราชโลหกิจ ข้าราชการเดิมซึ่งมีหน้าที่ออกโฉนดที่ดิน ได้เปลี่ยนนามเป็นข้าหลวงออกโฉนด มีหน้าที่เฉพาะแต่เรื่องการออกโฉนดที่ดินอย่างเดียว โดยขยายงานออกโฉนดที่ดินในมณฑลที่เป็นข้าวนำ เมื่อปี พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งข้าหลวงเกษตรขึ้นประจำตามมณฑลที่สำคัญ อยู่ในความควบคุมของสมุหเทศาภิบาล มีหน้าที่ส่งเสริมการเพาะปลูก การทะเบียนที่ดิน การโลหกิจ และการแผนที่รังวัด² กรมโลหกิจ กระทรวงเกษตราธิการ ได้ตั้งอัตราเก็บค่าภาคหลวง แร่ตะกั่ว แร่สังกะสี และแร่พลูม เช่นเดียวกับการเก็บค่าภาคหลวงแร่ดีบุก เมื่อ พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) โดยตั้งอัตราเก็บค่าภาคหลวงแร่ดีบุกเมตริกตันละ 1 บาท เนื้อดีบุกเมตริกตันละ 1 บาทเป็นต้น³

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5, เพิ่มเอกสาร กระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 1/13 เรื่อง "จัดรวมกองข้าหลวงเกษตรเข้าร่วมกับงบประมาณกรมแผนที่ ร.ศ. 128."

² พระโลกพูนทวี, เรื่องเดิม, หน้า 196.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, เพิ่มเอกสาร กระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 6/6 เรื่อง "อัตราเก็บค่าภาคหลวงแร่โลหธาตุต่าง ๆ."

เรื่องเกี่ยวกับการโลกิเงินมีผู้แสดงความคิดเห็นหลายท่านด้วยกัน ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือต้องการให้มีการชุกแพร่ทาง ๆ เป็นสินค้าออกของประเทศมากขึ้น เช่น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในเวลานั้น ได้แสดงความเห็นเรื่องจัดการอนุญาตทำเหมืองแร่ทางหัวเมืองแหลมมลายูของไทยว่า วิธีหาแร่ของชาวไทย จีน ฝรั่งเศสกันไป คนไทยชอบหาแร่เฉพาะเพื่อมาขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวจีนมักจะตรวจหาแร่ด้วยตนเองและมักจะทำเป็นเหมืองเล็ก ๆ เช่น เหมืองแล่นและเหมืองคลา เมื่อแร่หมดก็ย้ายหาที่ใหม่ ส่วนฝรั่งนั้นเมื่อคาคว่าที่ใดมีแร่ก็มักขอใบอนุญาตไปตรวจ จนพบว่าตำบลใดมีแร่จึงขอใบอนุญาตผูกขาดเฉพาะตำบลนั้น ซึ่งวิธีการแบบฝรั่งนี้มักจะขาดทุนในการอนุญาตให้ทำเหมืองแร่แล้วจะอนุญาตให้แต่ในที่ ๆ กระจ่างรูปการปกครองเรียบร้อยและทางคมนาคมไปมาสะดวก ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เหมืองแร่เหล่านั้น ๆ กลายเป็นที่ชุมนุมคนพาลตั้งของสุ่มเป็นโจรผู้ร้าย หรือเล่นการพนัน ทำให้รัฐบาลได้ประโยชน์จากค่าเช่าหรือค่าอนุญาตไม่คุ้มค่าใช้จ่าย ซึ่งรัฐบาลจะต้องเสียไปในการปราบปรามโจรผู้ร้ายหรือเหตุร้ายที่เกิดขึ้น¹ นอกจากนี้ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ยังเสนอบันทึกในการขุดหาน้ำมันและถ่านหิน ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมชาวต่างประเทศขอทำเหมืองแร่ในประเทศไทยว่า หลังจากประเทศไทยเซ็นสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) กับประเทศอังกฤษ โดยยอมให้คนในบังคับอังกฤษทั้งชาวยุโรปและชาวเอเชียมีสิทธิทาง ๆ เท่าเทียมกับชาวไทย เพราะคนในบังคับอังกฤษต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของไทย ในขณะเดียวกันรัฐบาลไทยได้กู้เงินจากรัฐบาลสหพันธรัฐมลายูของอังกฤษมาสร้างทางรถไฟสายใต้จากจังหวัดเพชรบุรีลงไปติดต่อกับทางรถไฟในแหลมมลายูของอังกฤษ ทำให้รถไฟสายใต้มานมณฑลต่าง ๆ ซึ่งมีที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก เช่น หนองคายพาราและมะพร้าว ซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. 6/2 เรื่อง "รักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้ เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ แลเรื่องราโชบาย แห่งรัฐบาลในการที่คนต่างประเทศขอทำบ่อแร่ในประเทศสยาม."

ของประเทศในเวลานั้น อีกทั้งผ่านพื้นที่ที่อุดมไปด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ เช่น ดินบุก ถ่านหิน และ น้ำมันดิน ซึ่งกำลังเป็นที่ต้องการมากในเวลานั้น เป็นสิ่งชักจูงให้ชาวต่างประเทศที่มีทุนทรัพย์และมีความชำนาญในกิจการตั้งกล่าว เข้ามาลงทุนในประเทศไทย ดังนั้นกระทรวงเกษตรราธิการจึงได้แก้ไขพระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ที่ยังบกพร่อง หรือล้าสมัยให้สมบูรณ์และทันสมัย

กรมเพาะปลูก

ส่วนงานบำรุงกสิกรรมและพาณิชยกรรมในช่วงเวลาอันสั้น ที่ท่านมาบัญชาการในกระทรวงนี้ ได้ดำเนินการก้าวหน้าไปหลายทาง กล่าวโดยสังเขป คือ การบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยงไหม ซึ่งได้ดำเนินการอยู่แล้วในสมัยที่เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีนั้น ได้ขยายให้กว้างขวางออกไป โดยตั้งกองประจำคามทองที่ขึ้นอีก 9 แห่ง และจัดให้มีการอบรมเจ้าหน้าที่เป็นจำนวนมากขึ้น เพื่อส่งออกไปแนะนำและช่วยเหลือราษฎรตามท้องที่ต่าง ๆ ในภาคอีสาน ในการบำรุงพันธุ์สุสัตว์ ได้จัดทำคำแนะนำเลี้ยงสุกรและเปิดโกฟิมพ์แจกแก่ประชาชนเพื่อเผยแพร่ให้เกิดความนิยมและสนใจ ในการบำรุงฝ้ายนั้น ได้วางรูปงานโดยมีจุดประสงค์ที่จะประสานงานกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง (สมุหเทศาภิบาล) และตั้งต้นดำเนินการเมื่อ พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) ส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาเพาะปลูกในประเทศอเมริกา การศึกษานั้นให้หนักไปในทางฝ้าย ข้าว และยาสูบ จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศมาดำเนินงานในการปลูกฝ้าย จัดตั้งสถานีทดลองและไรฝ้ายตัวอย่างขึ้นที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ตั้งโรงหีบฝ้ายขึ้นที่จังหวัดพิษณุโลก การบำรุงฝ้ายนั้นได้แนะนำและชักชวนราษฎรให้ใช้พันธุ์ฝ้ายเขมร ซึ่งเหมาะกับดินฟ้าอากาศในประเทศไทยโดยวิธีแจกพันธุ์ ต่อมาก็ได้นำพันธุ์ฝ้ายอเมริกามาปลูกทดลองจนเคยชินกับ

¹ กองจดหมายเทศุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แผ่นเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. 6/2, เรื่องเดิม.

ดินฟ้าอากาศ แล้วจึงคัดเลือกและขยายพันธุ์ออกไปตามท้องที่ต่าง ๆ ที่ใกล้เคียง เมื่อการปลูกฝ้ายชั้บขยายออกไป และมีปริมาณพอที่จะป้อนโรงงานทอฝ้ายได้ ก็จะได้จัดตั้งโรงงานขึ้น¹

ในการบำรุงการทำนาปลูกข้าวอันเป็นพืชสำคัญที่สุดของประเทศนั้น นอกจากการชลประทานซึ่งจะกล่าวต่อไปแล้ว ยังได้ดำเนินนโยบายบำรุงพันธุ์ข้าว เพื่อเพิ่มพูนคุณภาพและปริมาณสินค้าข้าวของประเทศในสมัยนั้น บปรากฏว่าสินค้าข้าวของประเทศไทยมีราคาอยู่ในระดับต่ำมาก ชาวไทยเมื่อส่งไปถึงตลาดข้าวในต่างประเทศ เขาเอาเครื่องแยกเอาข้าวเมล็ดงามไปขายปนเป็นข้าวอย่างดีของอินเดีย ส่วนข้าวที่เหลือค้คซึ่งเป็นข้าวเมล็ดหักนั้น เขาขายในนามของชาวไทย ใช้เป็นข้าวสำหรับทำสุราหรือทำแป้ง² การบำรุงพันธุ์ข้าวด้วยความมุ่งหมายจะเพิ่มพูนคุณภาพและปริมาณของสินค้าข้าวไทยนั้น เป็นวิธีการอันหนึ่งที่จะกอบกู้สินค้าข้าวไทยให้มีราคาอยู่ในระดับดี เพื่อส่งเสริมนโยบายบำรุงพันธุ์ข้าว นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กระทรวงเกษตรราธิการจัดสถานที่ประกวดพันธุ์ข้าวทั่วราชอาณาจักรขึ้นที่ประชุมวัน เมื่อ พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) เป็นครั้งแรก และเมื่อ พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911) เป็นครั้งที่ 2 ในการประกวดพันธุ์ข้าวทั้งสองครั้งนี้ได้ขยายงานประกวดให้กว้างขวางออกไปกว่าที่เคยมีมาแล้ว คือ ได้รวบรวมพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ทุกมณฑลทั่วราชอาณาจักร หาได้จำกัดเฉพาะข้าวที่ปลูกในทุ่งหลวงคลองรังสิตแต่แห่งเดียวอย่างที่เคยจัดทำมาแล้วไม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เรียกงานประกวดนี้ว่า "การแสดงกลสิกรรมและพานิชการ"³ การประกวดพันธุ์ข้าว นั้นมีจุดประสงค์สำคัญที่จะให้กลสิกรเล็งเห็นคุณค่าของพันธุ์ข้าวที่ดีและสนับสนุนให้ใช้เฉพาะพันธุ์ข้าวที่ได้เลือกสรรแล้วเป็นพันธุ์สำหรับปลูกต่อไป

¹ กระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 120.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แพ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. 1/3 เรื่อง "แสดงกลสิกรรมแลพานิชกรรมในประเทศสยาม."

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แพ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. 1/3, เรื่องเดียวกัน.

การจัดการงานแสดงกสิกรรมและพาณิชการ ณ สระประทุมวันครั้งแรกในปี พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) นั้น ได้มีการเตรียมงานตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กระทรวงเกษตรราธิการจัดสถานที่ขึ้น ณ สระประทุมวัน ซึ่งได้รับความร่วมมือจากกระทรวงนครบาลในการแผ้วถาง ขุดขอมสระและลำคลอง ทำการปราบพื้นทำถนนหนทางให้เรียบร้อย ในงานนี้มีผลิตภัณฑ์ทางเกษตรกรรมและเครื่องจักรเครื่องใช้ในทางเกษตรมาแสดง ได้แก่หัวอย่างพันธุ์ข้าวต่างประเทศ พันธุ์ข้าวปลูกที่ไชปุ๋ย ตัวอย่างไม้ต่าง ๆ แร่ธาตุต่าง ๆ ตัวอย่างคณูญาต่าง ๆ ของโรงเรียนเกษตร พันธุ์ข้าวต่าง ๆ ซึ่งมีผลลกรุงเทพ ๆ กรุงเก่า นครไชยศรี ปราจิมบุรี นครศรีธรรมราช นครราชสีมา และเพชรบูรณ์ส่งมาประกวด พร้อมควยพืชผลต่าง ๆ เช่นถั่ว งา พริกไทย เผือก มัน มะพร้าว และผลไม้ ตัวอย่างประตูนุ่นและทำนบ เครื่องท่อน้ำไชน้ำสำหรับการเพาะปลูกของกรมคลอง เครื่องหัตถกรรมต่าง ๆ มีเครื่องทองเหลือง เครื่องประดับมุกดี เครื่องปั้นเครื่องแกะสลัก เครื่องทอผ้าอย่างวิธีญี่ปุ่นและอย่างวิธีของไทย พร้อมทั้งการเลี้ยงไหม วิธีทอไหมสาวเส้นไหมของกรมเพาะปลูก สิ่งของเครื่องใช้ไม้ไต่คู้ เก้าอี้ ของกองมหันต์โทษ ตัวอย่างละมูโพงพาง เครื่องมือจับสัตว์น้ำ เครื่องปั้นดินเผา มี หม้อ ทุบ อ่าง กระถาง ฆานูงหม ทะโกร หวี กล้วย สัตว์พาหนะและสัตว์ต่าง ๆ มี ม้า โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ ห่าน ตัวอย่างโรงนาและการทำสวนของโรงเรียนเกษตร เครื่องจักร เครื่องยนต์ เช่น เครื่องสีข้าว เครื่องสูบน้ำควยแรงไฟฟ้า เครื่องไถนาควยแรงสัตว์ พาหนะและปุ๋ยต่าง ๆ เครื่องจักรไถนาควยแรงน้ำมัน นอกจากนี้มีการออกร้านขายอาหาร สิ่งของ การแสดงและการเล่นต่าง ๆ พร้อมทั้งมีแตรวงของทหารบกทหารเรือ ผลักกันบรรเลงเพลงเพลงต่าง ๆ การมโหรีสพมี่หุ่นกระบอก ลครและภาพยนตร์ เป็นต้น โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดการแสดงกสิกรรมและพาณิชการ เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910)

ส่วนการที่จะตัดสินให้รางวัลสำหรับพืชผลและสิ่งของต่าง ๆ ที่มีผู้นำมาแสดงนั้น กระทรวงเกษตรราธิการได้เชิญข้าราชการพอลคา นายห้างไทยจีนและชาวต่างประเทศซึ่งมีความรู้และชำนาญในสิ่งของนั้น ๆ มาเป็นกรรมการ เช่น แผนกพันธุ์ข้าว เชื้อหมอม-

ราชวงศ์ศักราช สนิทวงศ์ แผนกผลไม้ เชียง หลวงชนสารสิทธิกร แผนกบุศีสัตว์ เชียง หลวงสุนทรโกษา แผนกเครื่องหัตถกรรม เชียง พระยาสมุหเสนาบดีกรมการและแผนกเครื่องป่า เชียงมิสเตอร์ เฮนดริก ทางสยามฟอเรสต์ เป็นต้น¹

สำหรับรางวัลที่พระราชทานแก่ผู้ที่ได้นำสิ่งของมาแสดงนั้น ได้แก่ด้วยเงินเหรียญทอง เหรียญทองแดง ใบโพธิ์ทอง ใบโพธิ์เงิน จากการตัดสินคณะกรรมการพิจารณาให้ชาวที่ปลูกที่เมืองฉะเชิงเทราในมณฑลกรุงเทพฯ ๗ เป็นอันดับที่ ๑ พิเศษมณฑลนครไชยศรี ไร่ที่ ๒ มณฑลกรุงเทพฯ ไร่ที่ ๓ มณฑลนครราชสีมาที่ ๔ มณฑลปราจีนบุรีที่ ๕ มณฑลเพชรบูรณ์ที่ ๖ จากจำนวนชาวที่นำมาแสดงทั้งสิ้น ๗๘๔ ราย จาก ๗ มณฑล

สำหรับผลไม้ เช่นมะพร้าวที่มีชื่อว่ามะพร้าวผาดเขียวของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้รับรางวัลที่ ๑ ยาสูบและผักต่าง ๆ ของโรงเรียนกระทรวงเกษตรราธิการ และใยไหมของกรมเพาะปลูกไร่ที่ ๑ สำหรับเครื่องจักรไถนาอันของบริษัทสยามเอกริคัลเซอร์วิส เครื่องนวดข้าวของทางรัศตันปรอทเตอร์ของบริษัทอุบ่างกอก ได้รับรางวัลที่ ๑

ส่วนกระบือ หมู เป็ดของกระทรวงเกษตรราธิการไร่ที่ ๑ นอกจากนี้ ยังมีการประกวดและแสดงเครื่องหัตถกรรมต่าง ๆ เช่น ผ้าผืน เครื่องภาชนะ ตุ๊กตาและเก้าอี้ เครื่องทอง เครื่องทำสบู่ กระเบื้องซิเมนต์ต่าง ๆ ของป่าต่าง ๆ เช่น น้ำมันงา มูลครั่ง หวาย น้ำมันยาง สีเสียด น้ำรัก เป็นต้น^๒

งานแสดงกลสิกรรมและพานิชการนั้นนับว่าเป็นการจัดนิทรรศการทางกลสิกรรมที่ได้ผลพอสมควร ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากพวกราชาชนเป็นอันมาก จึงได้ขยายระยะเวลาการแสดงดังกล่าวออกไปอีก ๓ วัน เป็น ๑๐ วัน คือตั้งแต่วันที่ ๑๖ ถึงวันที่ ๒๕ เมษายน จำนวนผู้ไปชมงานนั้นนับโดยเฉลี่ยประมาณวันละ ๕,๐๐๐ คนเศษ^๓

¹ พระโศภณผลพูนทวี, เรื่องเดิม, หน้า ๒๗๖-๓๐๕.

² พระโศภณผลพูนทวี, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ พระโศภณผลพูนทวี, เรื่องเดิม, หน้า ๓๐๕-๖.

เนื่องจากทรงพระราชดำริเห็นว่า การแสดงกลกิรรมและพานิชการนั้นเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอยู่ส่วนหนึ่ง และเพื่อเป็นการทำนุบำรุงการกลกิรรมและพานิชการของประเทศสยามให้มีความฉวยเจริญยิ่งขึ้นอีก ใน พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กระทรวงเกษตรราธิการ จัดการแสดงนิทรรศการทางกลกิรรมและพานิชการขึ้นที่สระประทุมวันอีกครั้งที่ 2 ระหว่างวันที่ 10-19 พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911)

นอกจากนี้ มีการส่งเสริมบำรุงพันธุ์ชาวนิคคี โดยการแจกจ่ายให้แก่ประชาชนชาวนาไปปลูกทดลอง เช่น ปลูกทดลองพันธุ์ชาวนูปุ่น พันธุ์ชาวจีโรโรนา โดยแจกไปตามมณฑลต่าง ๆ นอกจากนี้ยังแนะนำประชาชนในเรื่องความเห็นแพทย์ เรื่องกินข้าวขัดทำให้เกิดโรคเหน็บชา ดังนั้นรัฐบาลจึงขอร้องให้บรรดาโรงสีย่ำสีข้าวจนขาวเกินไป¹

เพื่อจะชักจูงแนะนำประชาชนให้มีความนิยมในการกลกิรรม หัตถกรรมและพานิชการ ซึ่งเป็นกำลังของประเทศให้มีความเจริญยิ่งขึ้น และให้มีความรู้ความชำนาญในการเพาะปลูก การค้าขายและการหัตถกรรมต่าง ๆ เทาเทียบกับประชาชนประเทศอื่น กระทรวงเกษตรราธิการจึงออกหนังสือพิมพ์รายเดือนบอกข่าวการกลกิรรม หัตถกรรมและพานิชการทั้งในประเทศและต่างประเทศ ให้ราษฎรซึ่งทำการเพาะปลูกและค้าขายทราบทั่วกัน อนึ่ง เมื่อรัฐบาลได้ตกลงในวิธีการที่จะจัดบำรุงการเพาะปลูกและค้าขายอย่างไร ก็จะได้ลงในหนังสือรายเดือนไว้ด้วย แต่การออกหนังสือเช่นนี้ในประเทศไทยยังเลี้ยงตัวเองในขั้นต้นไม่ได้ เพราะคนไทยเรายังมีผู้อ่านหนังสือน้อย ถ้าถึงกับออกเงินซื้อแล้วคงจะมีผู้รับซื้อน้อยไม่พอกับรายจ่าย ในขั้นต้นจึงต้องให้เปล่าก่อน โดยจะให้ตั้งแต่เสนาบดีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ขาหลวงเทศาภิบาล ขาหลวงผู้รักษาราชการเมืองตลอดลงไปจนถึง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แผ่นเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. 10.8/1, เรื่อง "ความเห็นแพทย์เรื่องกินข้าวขัดทำให้เกิดโรคเบอร์เบอร์."

นายอำเภอ โดยจะพิมพ์เป็นภาษาไทยเดือนละ 1000 ฉบับ และหน้ากระดาษไม่เกิน 12 ยก ให้ชื่อว่า "ประกอบกสิกรรม"¹

นอกจากนี้ ยังได้จ้างชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวอเมริกันมารับราชการในกรมเพาะปลูก โดยจ้างชาวอเมริกันเข้ามา เพราะว่าเวลานั้นการเพาะปลูกในสหรัฐอเมริกากำลังเจริญกว่าประเทศอื่นและพืชที่ปลูกบางชนิดก็คล้ายกับของไทย

ในสมัยที่เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการนั้น การทำนาทรุดโทรมยากจนลงมาก เนื่องจากสาเหตุหลายประการ คือประการแรกฝนไม่ตกถูกท้องตามฤดูกาล และประเทศไทยเวลานั้นยังไม่มีรถไถสำหรับทำการเพาะปลูกที่จะบังคับน้ำไถตามสมควร ประการที่สอง รัฐบาลขึ้นภาษีอากรต่าง ๆ เกินกว่ากำลังชาวนาจะเสียได้ เช่นขึ้นค่าน้ำที่เกี่ยวถึง 300 % ขึ้นค่ารูปพรรณโคกระบือ 300 %² เก็บภาษีเรือ เก็บภาษีการจับสัตว์น้ำตามห้วงน้ำต่าง ๆ ทำให้ชาวนาไม่สามารถจับปลาจากห้วงน้ำเหล่านั้นมาบริโภคได้ นอกจากนั้นผู้จับสัตว์น้ำยังมุ่งแต่จะหาประโยชน์ในการจับสัตว์น้ำอย่างเดียว โดยวิดน้ำในห้วงน้ำต่าง ๆ ที่ต้องการจับปลานั้นให้แห้งในเวลาที่ชาวนายังต้องการน้ำไว้สำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าว หรือเจาะช่องทางในที่ต่างๆ ไว้เพื่อให้ น้ำไหลออกหรือสำหรับนำเรือเข้าไปบรรทุกปลา เมื่อถึงไถหลาย ๆ ปี น้ำก็กระเซาะกว้างออกจนกลายเป็นลำน้ำลำคลองใหญ่ พอถึงฤดูทำนาเมื่อนำป่าไหลหลากลงมา ชาวนาฝั่งใดหว่านค่ากล้า ต้นข้าวยังไม่สูงพอ น้ำท่วมก็ถูกทำลายแต่ต้นมือ ไม่สามารถปักดำได้อีก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตราธิการ กษ. 1/8, เรื่อง "ออกหนังสือพิมพ์รายเดือนบอกข่าวการกสิกรรม ทัศนกรรมและพานิชการ ให้ชื่อว่า "ประกอบกสิกรรม"

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 1/6 ก., เรื่อง "เมมโมร์แรนคัมที่จะแก้ไขการทำนาที่เสื่อมทรามอยู่ให้กลับเจริญดีขึ้น."

ประการที่สาม รัฐบาลได้เปลี่ยนมาตราเงินเป็นทอง ทำให้ของทุกอย่างมีราคาแพงขึ้น
 ประการที่สี่ ได้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ชายฉกรรจ์เป็นทหาร ทำให้การทำนาเสื่อมลงเพราะ
 ราษฎรชววนาส่วนมากแต่งงานแต่งงาน แ่หนุ่ม ๆ ชววนาที่มีอายุตั้งแต่ 25 ถึง 30 แล้วยอมเป็น
 หัวหน้าครอบครัวและมีบุตรที่ยังเขาวอยู่ ไม่สามารถช่วยมารดาในการทำมาหากินได้ กลับ
 ต้องเป็นภาระของมารดาที่ต้องเลี้ยงดู มารดาจึงไม่สามารถทิ้งบุตรไปทำมาหากินได้
 จำเป็นต้องกั้มมาเลี้ยงบุตร ทำให้ชววนามีหนี้สินส่วนตัว ประการที่ห้า โศกกระบือซึ่งเป็นกำลัง
 สำคัญของชววนาเป็นโรคติดต่อกันมากจึงเป็นการตัดกำลังของชววนาอีกส่วนหนึ่ง ดังนั้น
 รัฐบาลจึงแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพื่อช่วยเหลือชววนา คือ ลดอัตราค่านาและภาษีอากรลงให้
 พอสมควรกับกำลังที่ชววนาจะเสียได้ในเวลานั้น เพื่อช่วยให้ชววนามีกำลังใจในการทำนา
 มากขึ้น และเก็บเงินค่านาภาษีอากรในเวลาชววนาเก็บเกี่ยวข้าวในนาขายได้แล้ว
 รัฐบาลออกประกาศใช้มาตรารัดซึ่งดวงให้เป็นอัตราแน่นอน เพื่อป้องกันไม่ให้พวกพ่อค้า
 คนกลางฉ้อโกงชววนา ผอนผันหรือยกเวนเกณฑ์ทหารชายฉกรรจ์ซึ่งมีอายุระหว่าง 25-
 30 ปี ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว และปิดกั้นลำน้ำและคูนาในท้องที่ต่าง ๆ เพื่อป้องกันมิให้น้ำ
 ป่าไหลบ่ามาท่วมทำลายคนชวากล้าซึ่งอยู่ในที่ลุ่ม การช่วยเหลือชววนาดังกล่าว กระทรวง
 เกษตรธิการได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากกระทรวงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวง
 นครบาล โดยข้าหลวงเทศาภิบาล นายอำเภอ กำนัน ช่วยดูแลในมณฑลต่าง ๆ เป็นต้น¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, พิมพ์เอกสาร
 กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. 1/6 เรื่อง "จัดการบำรุงนากับเรื่องราษฎรชววนาใน
 คลองรังสิตร้องทุกข์ขอให้ยกเลิกเงินที่ค้าง และขอให้เปลี่ยนอัตราค่านาและชอมคลองซอย
 ในทุ่งหลวงกับเรื่องริบอำนาจและทรัพย์สินของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม"

กรมคลอง

ประตูน้ำที่ก่อสร้างเสร็จและเริ่มก่อสร้างในสมัยของท่าน คือ ประตูน้ำภาษีเจริญ ตอนในและประตูน้ำภาษีเจริญตอนนอก สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) ประตูระบายบางเหี้ย ซึ่งการก่อสร้างส่วนหนึ่งได้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2451 (ค.ศ. 1908) ต่อมาในปี พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) ได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมทางหน้าและหลังประตูระบายน้ำ เพื่อความมั่นคงถาวรของประตู การก่อสร้างประตูระบายน้ำเสร็จบริบูรณ์เมื่อปี พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) นอกจากนี้ ยังได้จัดสร้างประตูระบายขึ้นที่คลองกระทุ่มแบนที่ประตูภาษีเจริญตอนใน ภาษีเจริญตอนนอก ประตูวัน ทาไช และพระโขนง เมื่อ พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909)

การขุดลอกคลอง ทางกรมได้เริ่มทำการขุดลอกสำโรง คลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแสนแสบ ทางคานสุพรรณบุรีได้ทำการขุดลอกคลองเจ้าเจ็ดและคลองบางยี่หน กับจัดประตูน้ำและประตูระบายขึ้นที่คลองเจ้าเจ็ดและคลองบางยี่หน การก่อสร้างประตูน้ำ และประตูระบายเจ้าเจ็ดและบางยี่หน ได้ให้ประโยชน์แก่การทำนาในท้องที่หลายหมื่นไร่ ตั้งแต่การก่อสร้างประตูน้ำ ประตูระบายและการขุดลอกคลองแล้วเสร็จ การทำนาก็ได้ผล สม่ำเสมอเกือบทุกปี เนื่องจากมีน้ำพอสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าว ใน พ.ศ. 2454 ได้เปลี่ยน อ่างน้ำประตูวันเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กและจัดสร้างประตูระบายเพื่อป้องกันน้ำเค็มที่คลอง สำโรง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระเจ้าพญาเชอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
ระหว่าง พ.ศ. 2455-2463 (ค.ศ. 1912-1920)

พระประวัติ

พระเจ้าพญาเชอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายระพีพัฒนศักดิ์ ประสูติเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2417 (ค.ศ. 1874) เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 14 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารคาลับ¹

พระองค์เจ้าชายระพีพัฒนศักดิ์ได้เสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ต่างประเทศรุ่นแรก ร่วมกับกรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงปราจิณกิติบดี และกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช สำเร็จการศึกษาได้ บี. เอ. ในวิชากฎหมาย จากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ กลับถึงประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในระหว่าง พ.ศ. 2439-2453 (ค.ศ. 1896-1910) นับว่าเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมคนที่ 3 ต่อจากกรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษ และกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในระยะเวลาที่ตนเองเจ้าพระยาอภัยราชา² ที่รักษาราชการทั่วไปกราบบังคมทูลถวายความเห็นว่าจะจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย เพื่อปรับปรุงระบบกฎหมายและจัดการศาลยุติธรรมให้ดีขึ้น แต่ขณะนั้นยังหาบุคคลที่เหมาะสมดำเนินการนี้ไม่ได้ ต้องรอจนกระทั่งกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงสำเร็จการศึกษาวิชากฎหมายจาก

¹ ราชสกุลวงศ์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น บุญศิริพันธุ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 27 มกราคม 2512 (พระนคร: พระจันทร์, 2512), หน้า 74.

² เมอซีเออร์ โรแลนด์ ยัคมินส์.

มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดกลับมาประเทศไทย เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานมอบให้เป็นภาระของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย เป็นเครื่องชักชวนให้ผู้นิยมเรียนวิชาแผนกนั้นมากขึ้น กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรง พระอศุสาทก่อสร้างโรงเรียนกฎหมายในชั้นต้นเมื่อครั้งยังไม่มี พระองค์ท่านทองสอนเอง จนได้นักเรียนมีความรู้สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตเป็นจำนวนน้อยก่อน แล้วมากขึ้น ๆ เป็น กำลังในราชการกระทรวงยุติธรรม ต่อมากรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเลือกศิษย์ที่ทรง สั่งสอนจนสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตที่จมีความรู้ดีให้ช่วยสอนกฎหมาย เพิ่มจำนวนครูขึ้น ตามขนาดของโรงเรียนที่ขยายออกไปจนกระทั่งจัดให้มีกรรมการ ๖ คน แยกครองและ อำนวยการสอนวิชา¹

ระบบการศึกษากฎหมายไทยในครั้งนั้น ถือตามระบบกฎหมายอังกฤษ ดังเจ้า- พระยามหิธร² เล่าว่า การเรียนกฎหมายครั้งนั้นครึกครื้น เพราะกล่าวพูด กล่าถาม ฝ่าย อาจารย์ก็ยินดีอธิบายให้ความแจ่มแจ้งแก่นักเรียน มีผู้เห็นกันมากกว่าสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์มีพระนิสัยเป็นอาจารย์ที่คอยอย่างยิ่ง หนังสือที่ทรงใช้สอนคือกฎหมาย 2 เล่ม ซึ่งภายหลังคือ หนังสือกฎหมายบางเรื่องหรือกฎหมายราชบุรี ทางอาญาใช้ประมวล กฎหมายอินเดียเป็นหลัก ได้แก่ วิธีพิจารณา สัจญา และประทุษร้าย ส่วนทางแพ่งใช้ตำรา

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาท- สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รวบรวม), การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช, (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมন্ত্রী, 2511), หน้า 27 อ้างจากหลวงสารนิยประศาสน์ (สัญญา ณ สงขลา), พัฒนาการศึกษากฎหมายในประเทศไทย (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย- ธรรมศาสตร์, 2499), หน้า 6.

² นายละออ ไกรฤกษ์.

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

ระหว่าง พ.ศ. 2455-2463 (ค.ศ. 1912-1920)

กฎหมายอังกฤษ ทรงอธิบายว่าเราจะพุ่งไปทางเดียวไม่เหี้ยวแลดูใครนั้นไม่ได้ ต้องเดินตามทางกฎหมายที่โลกนิยม นอกจากสอนประจำวัน ยังทรงแต่งตำรากฎหมายขึ้นในปีนั้นอีกหลายลักษณะ พระองค์ทรงห่วงใยพวก นักเรียนกฎหมายมากอยากจะทำให้วิชาเป็นประโยชน์จริง ๆ ทรงสนับสนุนในการว่าความ นักเรียนคนใดไม่มีความจะว่า ก็ให้ความช่วยเหลือในเรือนจำ คราวเฉลิมพระชนมพรรษามีพระราชประสงค์จะให้ท่านข้าราชการผู้ใหญ่รู้จักกับนักเรียนได้มีการเลี้ยงอาหารค่ำอย่างดี สิ้นเปลืองเป็นอันมาก

เริ่มแรกที่เปิดโรงเรียนกฎหมายขึ้นในปี พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) นั้น โรงเรียนกฎหมายได้เปิดสอนขึ้นที่ห้องเสวยกลางวันของเสนาบดี เมื่อมีนักเรียนมากขึ้น จึงย้ายไปสอนที่ทำการสัสดีกลาง ซึ่งต่อมาเป็นที่กเนติบัณฑิตสภา กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงสอนทุกวันภายหลังเสวยอาหารกลางวันในฐานะอาจารย์ประจำ นอกจากนั้น มีอาจารย์มาสอนพิเศษ คือ พระยาพระชาจกรจักร² ขุนหลวงพระไกรสี³ เนติบัณฑิตอังกฤษ กรมหลวงพิชิตปรีชากร และพระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์ เมื่อเปิดเรียนขึ้นในครั้งแรกได้อนุญาตให้ผู้พิพากษา และอธิบดีศาลที่เป็นผู้ใหญ่อยู่แล้วมาเข้าเรียนใหม่ มีนักเรียนเริ่มต้น 100 คน เมื่อนักเรียนเรียนจบแล้วก็ตั้งคณะชาหลวงเพื่อดำเนินการสอบขึ้น 3 คน คือ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นประธาน ประกอบด้วย พระยาพระชาจกรจักร ขุนหลวงพระไกรสี เจ้าพระยาอภัยราชา และเมอร์ลีเออร์ เจ. เกิกปราตริก (J. Kirkpatrick) สอบไล่ที่ศาลาการเปรียญวัดมหาธาตุเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) วิชาที่ต้องสอบ 6 วิชา คือ 1. อาญา 2. สัญญา 3. มรดกกับประทุษร้าย ส่วนแพ่ง 4. ลักษณะ

1 กรมหมื่นพิทยาลาภพิทยากร, "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงชำระสะสางกฎหมาย", คุณพาท, 2, ปีที่ 6, 9.

2 แซ่ม บุนนาค.

3 เปล่ง.

นิ้วเมีย, ทาส และประกาศอื่น ๆ 5. วิธีพิจารณา 6. กฎหมายระหว่างประเทศ และมีผู้สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตคนแรก ๆ 9 คน¹ และเปิดสอนสืบไปจนได้เนติบัณฑิตชั้นหนึ่งเพิ่มขึ้นตามลำดับ

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เมื่อทรงเป็นเสนาบดีการกระทรวงยุติธรรม (พ.ศ. 2439-2453 หรือ ค.ศ. 1912-1920) นั้น พระองค์ทรงสนพระทัยและทรงเอาพระทัยใส่เกี่ยวกับระบบการศาลเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับตัวผู้พิพากษานั้น ทรงเป็นที่ยอมรับว่า พระองค์ได้ทรงก่อกำเนิดจิตต์ของผู้พิพากษาศาลไทยจากจุดที่ต่ำสุดถึงจุดที่สูงที่สุดในประวัติศาสตร์วิชาชีพตุลาการ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงกราบบังคมทูลฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในรายงานของพระองค์ในฐานะข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง ฉบับลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) ตอนหนึ่งมีความว่า

1. นายละออ ไกรเกษ ต่อมาเป็นเจ้าพระยามหิธร
2. นายไชยขรรค์ หุ่มแพร หรือนายเทียม บุนนาค ต่อมาเป็นขุนหลวงพระยาไกรสี
3. นายบุญ สุวรรณศรี (หลวงอรรถสารสิทธิกรกรม)
4. นายถึก (หลวงนิเทศยุติธรรม)
5. นายทองดี ธรรมศักดิ์ (พระยาธรรมสารเวทย์วิเชตภักดิ์)
6. นายจ่านงค์ อมาตยกุล (พระยาเจริญราชไมตรี)
7. นายเสนองานประภาส (สุหรัย วัชรภักย์) ต่อมาเป็นพระยาพิจารณา-ปฤชามาตย
8. นายโป้ คอมนต์ (พระยาพิพากษาศักดิ์ยาธิปไตย)
9. ขุนสุภาเทพ (เกา ภามัย) ต่อมาเป็นพระยามหาวันจิฉยมณตรี

การจัดศาลจะดีหรือเลวเพียงไรนั้น คือต้องจัดการให้คนรักหน้าที่ราชการ ทางพิจารณาคดี ข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจว่าในเมืองไทย ราชการตุลาการเป็นสิ่งที่คนทั้งหลายถือว่าเป็นราชการอย่างต่ำ ไม่สมควรบุญวาสนาของผู้ลากมากคืออย่างเก่า จึงมีแต่คนเลว ๆ เข้ารับราชการในทางนี้ ก็จำเป็นต้องเลวอยู่เองตามสภาพของกษัตริย์มีอยู่มิยู่บทหนึ่งว่า ทั้งชื่อด้วยศัพท์ที่เป็นอัปมงคลแล้วคงเป็นชั่วตามชื่อ ถาคิดว่าราชการฝ่ายตุลาการเป็นการเลว การนั้นคงจะเลวตามที่คิด จะเป็นประโยชน์แก่เมืองไทย จะเป็นประโยชน์แก่ความสุขทุกข์ของราษฎรที่พึ่งพระบรมเศษานุกาภหรือไม่ เห็นได้ชัด¹

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงกู่เกียรติศักดิ์ของตุลาการไทยด้วยหลักสามประการ กล่าวคือ

ประการแรก พระองค์ทรงมีส่วนสำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายและทรงประสาทความรู้ วิชาทางกฎหมายให้แก่บรรดาผู้พิพากษาเก่าใหม่ และนักเรียนกฎหมายที่จะเป็นผู้พิพากษาต่อไปภายหน้าด้วยพระองค์เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นในด้านจริยธรรมแห่งวิชาชีพหรือจรรยาตุลาการ (Judicial ethics) นั้นพระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญตนเป็นตุลาการตัวอย่างในวงการตุลาการเห็นแจ้งประจักษ์อยู่แล้ว

ประการที่ 2 พระองค์ทรงขอพระราชทานเงินเดือนให้ผู้พิพากษา ให้สัมพันธ์กับศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่ ดังปรากฏความตอนหนึ่งในรายงานของข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) ว่าการที่จะทำให้ข้าราชการตุลาการดีสัมพันธ์กับศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่นั้นต้องให้เงินเดือนสูงกว่าข้าราชการอื่น เพราะวิชาการฝ่าย

¹ พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, ลายพระราชหัตถเลขาของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กับเรื่องของกระทรวงยุติธรรม (พระนคร: กระทรวงยุติธรรม พ.ศ. 2504), หน้า 16-7.

ตุลาการไม่เหมือนตุลาการธรรมดาเพราะต้องให้ความรู้พิเศษ (Technical) ซึ่งต้องใช้ เวลาศึกษาถึง 3 ปี ทำให้รับราชการที่หลังราชการอื่นที่ไม่ต้องอาศัยความรู้พิเศษ อีก- ประการหนึ่งอัตราตำแหน่งที่เลื่อนสูงขึ้นไปมีน้อย คือเลื่อนชั้นจากผู้พิพากษาธรรมดาเป็น อธิบดี ผู้พิพากษาศาลมณฑลในเวลานั้นก็มีอยู่เพียง 12 มณฑลเท่านั้นเอง จะเลื่อนจาก มณฑลมายังสนามสถิตย์ยุติธรรมหรือศาลอุทธรณ์ก็มีอยู่ 4 ศาลคือ ศาลพระราชอาญา ศาล-แพ่ง ศาลอุทธรณ์ และศาลหลวงพิเศษ เพื่อจะลดกลางการเสียเปรียบเช่นนี้ ก็จำเป็นที่จะ ต้องให้เงินเดือนสูงไว้ เงินเดือนสูงนั้นไม่ใช่แต่พอกินเท่านั้น ต้องเทียบกับตำแหน่งและ อัตราอื่นด้วย¹

ประการที่สาม พระองค์ท่านทรงพิถีพิถันเกี่ยวกับความซื่อสัตย์สุจริตและความ สามารถในเชิงงานของผู้พิพากษาเป็นอย่างมาก ได้มีการกลั่นกรองเอาบุคคลที่ไม่เหมาะ- สมแก่ตำแหน่งหน้าที่ตุลาการออกเป็นจำนวนไม่น้อย ซึ่งเมื่อแรกก็ก่อให้เกิดความหวั่นวิตกใน วงการตุลาการเป็นอันมาก แต่ต่อมาเมื่อตระหนักในน้ำพระทัยและความมีพระชัตติยมานะ ของพระองค์ในอันที่จะสร้างสรรสถาบันศาลไทยให้สูงเด่นแล้ว บุคคลที่อยู่ในบังคับบัญชา ตลอดจนบรรดาศิษย์ของพระองค์ก็เพิ่มทวีความเคารพในพระองค์ขึ้นเป็นลำดับ

ในสมัยที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมนั้น นาย วอลเตอร์ เอ แกรม (Mr. Walter A. Graham) นักเขียนชาวอังกฤษผู้หนึ่งกล่าวว่า ราชการกระทรวงยุติธรรมในยุคนั้นบริสุทธิ์และยุติธรรมอย่างที่ประเทศไทยไม่เคยมีมาแต่ กาลก่อน ผู้พิพากษาไทยในยุคนั้นอาจเปรียบเทียบกับผู้พิพากษาของประเทศต่าง ๆ ในภาค พื้นยุโรปเป็นอย่างดี ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงยุติธรรมเปรียบประดุจดาวที่สุกสว่างเรืองรัศมีดวงหนึ่งในวงการบริหารราชการ แขนงคดีไทย²

¹ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-8.

² คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาท สมเด็จพระเจ้า ๗ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รวบรวม), เรื่องเดิม, หน้า 54.

การที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเป็นคนที่มีฝีมือในด้านการบริหารงานด้านกฎหมาย นั้น จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เกี่ยวกับกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เมื่อทรงรับราชการใหม่ ๆ ว่า

เป็นคนที่จะใช้อันใดก็ได้ถึงอกถึงใจ แต่มีพุงแรง ๆ อยู่ ถ้าได้ทำการในที่รับผิดชอบซึ่งหน้า พอดอยกำลังแล้วก็ลกลงมาพอเหมาะที่เคี้ยว เคี้ยวนั้นก็เห็นว่าทางจะเป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว ทั้งแก็ไปทำการศาลหัวเมือง ความรังเกียจของคนทั้งปวงที่เห็นว่า แรงอยู่นั้น กลับเป็นที่พอใจของผู้หลักผู้ใหญ่ชั้นหลายคนแล้ว¹

การที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูประบบกฎหมาย และการศาล ซึ่งสัมฤทธิ์ผลอันงดงามนั้น ย่อมเป็นการสมควรแล้วที่นักกฎหมายไทยรุ่นต่อ ๆ มาพากันถวายพระนาม "บิทรแห่งกฎหมายไทยปัจจุบัน" แต่พระองค์ เพื่อเทอคุณพระเกียรติคุณและสำแดงกตัญญูกตเวทิตาในพระองค์

ใน พ.ศ. 2442 (ค.ศ. 1899) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเป็นกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ขึ้นครองราชย์จึงทรงประกาศตั้งเป็นกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และทรงแต่งตั้งไปเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเมื่อ พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ร.ศ. 113-118 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พ.ศ. 2504), พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, 29 มกราคม ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439.) หน้า 132.

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการจนกระทั่ง พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ทรงพระประชวรจนต้องลาพักราชการ และเสด็จไปรักษาพระองค์ในต่างประเทศ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าพี่ยาเชอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงกำกับราชการกระทรวงเกษตราธิการอีกตำแหน่งหนึ่ง¹ ต่อมากรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ประชวรสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2463 (ค.ศ. 1920) พระชันษา 47 พรรษา

พระเจ้าพี่ยาเชอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์กับผลงานทางด้านกระทรวงเกษตราธิการ.

กรมทะเบียนที่ดิน

การทะเบียนที่ดิน ได้เริ่มจัดวางระเบียบมาตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ แต่กฎหมายที่ดินของไทยในสมัยนั้นยังไม่สมบูรณ์นัก จึงเกิดปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติและปัญหาทางกฎหมาย เมื่อพระเจ้าพี่ยาเชอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ อาศัยที่พระองค์ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญทางนิติศาสตร์ และยังเป็นทีปรึกษาในการวางระเบียบการทะเบียนที่ดินมาแต่เริ่มแรก จึงเป็นโอกาสของพระองค์ที่ทรงจัดแก้ไขและเพิ่มเติมพระราชกำหนดกฎหมายและระเบียบการทะเบียนที่ดินให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ด้วยเรื่องออกโฉนดแผนที่นั้น แต่เดิมมีพระราชบัญญัติสั้น ๆ หลายฉบับ ครั้นเมื่อเห็นว่าพระราชบัญญัติเหล่านั้นมีข้อความซ้ำซ้อนกัน เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เมื่อยังเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการจึงขอให้พระเจ้าพี่ยาเชอกรมหลวงราชบุรี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, พิมพ์เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 2/9 เรื่อง "ประกาศตั้งผู้กำกับราชการและปลัดผู้ดูแลของกระทรวงเกษตราธิการ ตั้งประธานกรรมการกำกับตรวจตราเข้าแลแก่งร่องเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ."

ศิริเรกฤทธิ์ขณะเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมให้รวบรวมประกาศเหล่านี้เป็นฉบับเดียว เพื่อให้ข้อความแจ่มแจ้งเข้าใจง่าย และพระเจ้าฟ้างาวเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์มอบให้พระยาภักดีทิศา¹ เกลาเป็นรูปขึ้นเป็นพระราชบัญญัติเรียกชื่อว่า "พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127" พระราชบัญญัตินี้ไม่ได้ตั้งใจให้เป็นกฎหมายถาวรทุกประการ เพราะว่าเมื่อมีเรื่องใหม่เกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ออกประกาศเป็นชั้น ๆ ไป เมื่อมีประกาศฉบับหนึ่งแล้วก็ได้รวบรวมใหม่ให้เหมาะสม พระเจ้าฟ้างาวเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์จึงขอพระบรมราชานุญาตประกาศใช้ "พระราชบัญญัติโฉนดที่ดินฉบับที่ 2" ลงวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1914) แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127 อนึ่งต่อมาได้ขอพระบรมราชานุญาตประกาศใช้ "พระราชบัญญัติโฉนดที่ดินฉบับที่ 3" ลงวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919)² ในสมัยที่พระเจ้าฟ้างาวเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้ตั้งหอทะเบียนที่ดินเพิ่มขึ้นอีก 9 แห่ง คือ หอทะเบียนที่ดินจังหวัดจันทบุรี หอทะเบียนที่ดินจังหวัดสระบุรี หอทะเบียนที่ดินจังหวัดอุทัยธานี หอทะเบียนที่ดินจังหวัดกำแพงเพชร หอทะเบียนที่ดินจังหวัดปทุมธานี หอทะเบียนที่ดินจังหวัดนนทบุรี หอทะเบียนที่ดินจังหวัดสมุทรปราการ หอทะเบียนที่ดินจังหวัดฉะเชิงเทรา และหอทะเบียนที่ดินจังหวัดสมุทรสงคราม

¹ พระยาภักดีทิศาภุกรณกิจ (ตัน บุนนาค) ทอมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพิชัยญาติ เมื่อ พ.ศ. 2467 และเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อ พ.ศ. 2473-75.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการที่ กษ. 2/6, เรื่อง "เพิ่มเติมพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ฉบับที่ 2-3."

กรมคลอง

ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) ซึ่งเป็นวันเดียวกับที่เปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงส่วนราชการที่สำคัญ คือ โปรดให้ย้ายกรมคลองไปรวมกับกระทรวงโยธาธิการ เปลี่ยนนามเป็นกรมทาง เพราะวาทกระทรวงโยธาธิการ มีหน้าที่ดำริและจัดการสงและรับข่าวสารทางบกทางน้ำ เพื่อให้การไปมาค้าขายของประชาชนระหว่างกรุงเทพ ฯ กับหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ หรือในระหว่างหัวเมืองกับหัวเมืองในประเทศติดต่อกับต่างประเทศ แต่เวลานั้นมีราชการบางอย่างยังไม่เป็นระเบียบอันดี กวากายกันอยู่บ้างจึงจัดราชการในกระทรวงโยธาธิการให้เป็นระเบียบ โดยย้ายกรมคลองจากกระทรวงเกษตราธิการมารวมอยู่กับกระทรวงโยธาธิการอีกกรมหนึ่ง เป็นกรมทางมีหน้าที่สร้างทางบกทางน้ำ ส่วนการสร้างคลองหรือทางน้ำ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกนั้นคงอยู่ในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการแล้วเปลี่ยนนามของกรมโยธาธิการเป็นกระทรวงคมนาคม จนกระทั่ง พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1914) จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งกรมทคน้ำขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ

การเพาะปลูกและการปศุสัตว์

การบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยงไหมได้ดำเนินการต่อมา ปรากฏว่าประเทศไทยมีไหมดิบเป็นสินค้าส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศตามสถิติ ดังต่อไปนี้

พ.ศ.	ปริมาณ-หาบ	ราคา-บาท
2453	592	240,915
2454	971	376,992
2455	1,011	354,241
2456	945	353,747
2457	992	311,185
2458	1,104	401,563

พ.ศ.	ปริมาณ-หาบ	ราคา-บาท
2459	1,545	570,843
2460	1,317	608,524
2461	488	298,287
2462	604	456,924 ¹

แต่การเลี้ยงไหมได้ประสบอุปสรรคนานาประการตลอดมา เช่นไหมเป็นโรค ทั้งการเลี้ยงทองขาตุนยาก ฉะนั้น การที่จะส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยงไหมเป็นอาชีพเพียง คำนเดียวจึงไม่อาจทำได้ คงได้แต่ส่งเสริมให้มีการเลี้ยงไหมเป็นอาชีพลำไ้เท่านั้น กิจการบำรุงไหมเพื่อให้เป็นอาชีพโดยตรงก็เป็นอันล้มเลิก และกองช่างไหมต่าง ๆ ก็ได้ยุบเลิกในคราวนี้ด้วย

ในคานปศุสัตว์ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสัตวแพทย์ขึ้นในกรมเพาะปลูกใน พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1913) และได้เริ่มทำการฉีดยาป้องกันโรคระบาดสัตว์ในท้องที่เกิดโรค หนึ่ง ใน พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ได้ตั้งการทดลองโรคหมูขึ้นที่ตำบลปทุมวัน โดยความช่วยเหลือของสถานปาสเตอร์ (สถานเสาวภา) ทำให้รู้จักโรคหมูขึ้นหลายชนิด นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาโรคและฉีดยาโรคระบาดของโคกระบือ เพื่อเป็นการทำนุบำรุง ในการทำไร่นาคาว เพราะจำเป็นต้องอาศัยสัตว์พาหนะเหล่านี้

การเพาะปลูกนั้น ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917) เกิดอุทกภัย ครั้งใหญ่ การทำนาเสียหายประมาณ 3 ล้านไร่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งกรรมการช่วยเหลือ เรียกว่า กรรมการจัดการเกื้อหนุนราษฎรที่ต้อ งอุทกภัย มีพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นประธานกรรมการ กรรมการได้ประชุมปรึกษาหารือแบ่งหน้าที่ให้กระทรวงต่าง ๆ

¹ กระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 85.

เป็นผู้ช่วยเหลือ คือ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติในการทำบัญชีทรง ชาวกิน พันธุ์ชาวปลูก และหาซื้อโคกระบือ กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่แจกข้าวกิน และพันธุ์ข้าว จัดการช่วยเหลือในเรื่องซื้อโค กระบือ และจำหน่ายให้ราษฎร กระทรวงเกษตรธิการ มีหน้าที่จัดหาซื้อพันธุ์ข้าวส่งไปจังหวัดต่าง ๆ เพื่อจำหน่ายแก่ราษฎรที่ขาดแคลน และจัดแพทย์ไปตรวจโคกระบือที่จะซื้อมาควย ปรากฏว่ามีจังหวัดต่าง ๆ รายงานขอพันธุ์ข้าวรวม 8 จังหวัด คือ นนทบุรี มีนบุรี พระนครและธนบุรี รัษฎบุรี ปทุมธานี อยุธยา ลพบุรี และสระบุรี เป็นจำนวนพันธุ์ข้าวรวมทั้งสิ้น 23,817 เกวียน¹

อย่างไรก็ตาม การทำนาในปีต่อมา คือ พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918) ชาวนาก็ได้รับผลประโยชน์มากโดยทั่วกัน ทั้งการทำนาในต่างประเทศ เช่น อินเดีย เป็นต้น ได้เสียหายมาก ชาวจึงจำหน่ายโคราคาดีขึ้น ชาวนาที่มีข้าวอยู่ เมื่อเห็นราคาข้าวสูงก็ขายไปเสียเกือบหมด ทำให้ชาวทกอยู่ในมือของพ่อค้าซึ่งส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะว่าในปีนั้นพม่าถูกอังกฤษเกณฑ์เอาข้าวไปมาก เนื่องจากเกิดขาดแคลนอาหารในอังกฤษ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังนั้นจึงทำให้ต่างประเทศต้องหันมาแย่งซื้อข้าวไทย เป็นเหตุให้ราคาข้าวสูงขึ้นทุกที ทำให้ชาวนาไทยร่ำรวยขึ้น แต่ขณะเดียวกันพวกที่ทำงานเป็นลูกจ้างรับเงินเดือน ชักสนับไม่พอกับรายจ่าย ต่างก็เกรงว่าข้าวราคาแพงจะหลังไหลออกนอกประเทศ ทำให้ประชาชนชาวไทยต้องอดอยาก ได้มีผู้เสนอความเห็นเรื่องเศรษฐกิจและข้าวแพงไวหลายทวน เช่น เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงคมนาคม ได้ถวายนบันทึกความเห็นเรื่อง "เศรษฐกิจภายหลังสงคราม" (Economy after the war) พระยาอาหารบริรักษ์ หลงเกล้า ฯ ถวายความเห็นในเรื่องป้องกันมิให้ขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก เกรงว่าชาวนาจะขายข้าวหมดเพราะโคราคาดี² จะทำให้ขาดแคลนข้าวในปีต่อไป และที่

¹ กระทรวงเกษตร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. 8/1, เรื่อง "ข้าวแพง."

สำคัญคือ พระคำริของเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการในเรื่องข้าวแพงว่า การที่ข้าวแพง ประชาชนส่วนมากไม่เคียดรอน เพราะว่าชาวไทยในเวลานั้นส่วนใหญ่เป็นชาวนา การที่ข้าวแพงจึงทำให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น การทำนานั้นเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน บางปีก็เคราะห์ร้าย ฝนแล้ง หรือน้ำมากเกินไป บางปีก็เคราะห์ดี ร่ำรวย หน้าที่รัฐบาลก็คือตั้งตัวเป็นกลาง จำต้องปล่อยให้ราษฎรพวกนี้ร่ำรวยในเวลาที่เหมาะสม รัฐบาลไม่ควรไปคัดรอนผลประโยชน์ของชาวนาซึ่งเป็นประชาชนไทยส่วนใหญ่ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่ต้องสงวนผลประโยชน์ของชาวนา เพราะเวลาชาวนาเคราะห์ร้ายหาหนามาไม่ได้ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ชาวนายังทนได้ รัฐบาลควรหาทางแก้ไขที่มีประโยชน์เป็นทางผลาญชาวนา โดยการตัดราคาข้าวเปลือกลง ยิ่งจะทำให้คนในกรุงเทพ ฯ หาซื้อข้าวสารไม่ได้ และทำให้ชาวนาหลีกเลี่ยงโดยการขายข้าวเปลือกให้พ่อค้าส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศซึ่งให้ราคาข้าวสูง เป็นเหตุให้ชาวไทยถูกส่งออกไปต่างประเทศหมด คนไทยที่ทองซื้อข้าวกินต้องเคียดรอนยิ่งกว่าต้องซื้อข้าวแพง เช่นเดียวกับที่รัฐบาลอังกฤษได้ตัดราคากระต่ายซึ่งเป็นอาหารอย่างหนึ่ง ทำให้กระต่ายที่เคยมีขายอยู่ในตลาดราคาแพงไม่มีขายอีกเลย การที่มิชชันนารีเสนอให้รัฐบาลประกาศปิดอ่าวห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ไม่เห็นด้วย เพราะผลในขั้นแรก คือทำให้ราคาข้าวลงไป ข้าวเปลือกจะไม่ลงมากกรุงเทพ ฯ ชาวกรุงเทพ ฯ ซื้อข้าวสารได้ราคาถูกแต่เฉพาะปริมาณข้าวที่ยังค้างอยู่ในโรงสีเท่านั้น ก็จะขาดแคลนข้าว ชาวนาซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศมีจำนวนมากกว่าคนกรุงเทพ ฯ ก็จะไม่เคียดรอนเพราะข้าวเปลือกไม่มีราคา เสี่ยงชาวนานั้นจะทำให้แผ่นดินกระเทือนยิ่งกว่าเสี่ยงคนกรุงเทพ ฯ ในเวลานั้นอีกประการหนึ่ง ตามประวัติศาสตร์ไทยปรากฏว่ารัฐบาลไม่เคยสามารถปิดอ่าวมิให้ส่งข้าวออกนอกประเทศได้สำเร็จสักครั้งเดียว เพราะตามสนธิสัญญาที่ไทยทำกับต่างประเทศกำหนดไว้ว่าจะต้องบอกให้ประเทศเหล่านั้นทราบล่วงหน้าก่อนหนึ่งเดือนที่จะปิดอ่าวมิให้ส่งข้าวออกนอกประเทศ นอกจากนี้ การที่ข้าวแพงในปี พ.ศ. 2461 (ค.ศ. 1918) นั้นทำให้ประเทศไทยมีรายได้เพิ่มขึ้นมาก เพียงชั่วระยะเวลา 4 เดือน เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายนกำไรถึง 70,000,000 บาท ฉะนั้นเมื่อคิดถึงผลประโยชน์ของประเทศ

เป็นส่วนรวมแล้ว ข้าวแพงเป็นสิ่งที่ดี ในขณะที่เดียวกันชาวนาผู้มีรายได้อาจเพิ่มขึ้น 3-4 เท่า ก็ไม่ควรรังเกียจที่จะยอมเสียภาษีเพิ่มขึ้น โดยรัฐบาลลดภาษีใหญ่เดือนที่ของซื้อข้าวแพง เพื่อเป็นการช่วยเหลือเสถียรพนักงานรัฐบาลได้ให้เงินเดือนเพิ่มขึ้นให้สมคูลกับค่าครองชีพที่สูงขึ้นในเวลานั้นด้วย¹

อย่างไรก็ตาม ในที่สุจริตรัฐบาลก็ประกาศห้ามส่งข้าวออกนอกพระราชอาณาเขต และตั้งเจ้าพนักงานการกำกับตรวจตราข้าวขึ้นซึ่งประกอบด้วย เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ปรึกษากระทรวงเกษตราธิการ อธิบดีกรมสรรพากรและสมุหพระนิติศาสตร์ โดยกำหนดห้ามส่งข้าวออกนอกพระราชอาณาเขต ภายหลังประกาศพระราชบัญญัติขึ้นหนึ่งเดือน ผู้ที่จะส่งข้าวออกนอกประเทศต้องมาจดทะเบียนที่สำนักงานของเจ้าพนักงานกำกับตรวจตราข้าว พร้อมทั้งยื่นหนังสือหรือหลักฐานการซื้อขายข้าวภายในระยะเวลาที่เจ้าพนักงานกำหนดไว้² เมื่อได้ประกาศคำสั่งดังกล่าวแล้ว ทำให้ราคาข้าวลดลง แต่มีบางมณฑลซึ่งคณะกรรมการเห็นว่า ถ้าปล่อยให้มีการซื้อขายขายเถื่อนนอกเขตมณฑล โดยไม่มีกำหนดแล้ว ข้าวจะไม่พอสำหรับมณฑลนั้น ๆ เช่น ในมณฑลจันทบุรีเป็นต้น เพราะฉะนั้นคณะกรรมการจึงออกประกาศสั่งกักข้าวในมณฑลมหาสารบุรี พินบุรีโลก นครราชสีมา จันทบุรี สุราษฎร์ไม่ให้ออกนอกมณฑล ในขณะเดียวกันก็ได้ทรงให้กำหนดอัตราเงินเพิ่มพิเศษชั่วคราว ให้แก่ข้าราชการและนายทหารชั้นต่ำ เนื่องจากเหตุที่ข้าวขึ้นราคาแพงกว่าปกติครั้งนี้คือ ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่ชั้น 50 บาทขึ้นไป ทรง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แพนเอกสาร กระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 8/3, เรื่อง "ข้าวแพง."

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แพนเอกสาร กระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 8/3, เรื่องเดียวกัน.

พระราชทานเพิ่มพิเศษชั่วคราวคนหนึ่งให้เป็น 60 บาทต่อเดือน ข้าราชการผู้ที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนต่ำกว่าชั้น 50 บาทลงมา ทรงพระราชทานเพิ่มเป็นพิเศษชั่วคราวคนละ 10 บาทต่อเดือน แผนกคนงานและกุลลูกจ้าง ทรงพระราชทานเพิ่มเป็นพิเศษชั่วคราวคนหนึ่งเดือนละ 5 บาท ผู้ที่ได้รับพระราชทานเบี้ยเลี้ยงอยู่แล้วทรงพระราชทานเพิ่มพิเศษเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงให้อีกคนหนึ่งวันละ 10 สตางค์ การเพิ่มเงินเดือนชั่วคราวนี้เพิ่มให้ 11 เดือนจึงยกเลิก¹

กรมทศนา

ในตอนต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดฝนแล้งถึง 2 ปี คือใน พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911) และ พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) ทำให้การทำนาไม่ไค้ผล เสียหายมาก เกิดข้าวยากหามากแ่งเป็นที่เคื้อครอนแก่ประชาชน ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงได้ตั้งคณะกรรมการคณะหนึ่ง ซึ่งมีพระเจ้าพี่ยาเชอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเป็นประธาน เพื่อหามาตรการแก้ไขปัญหานั้นซึ่งอาจจะเกิดขึ้นต่อไป พระเจ้าพี่ยาเชอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นว่ ในการที่จะบำรุงการเพาะปลูกให้ไค้ผลดียิ่งขึ้นนั้น จำต้องอาศัยการทศนาในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยเหลือให้น้ำฝนซึ่งไหลหลากผิปกดินนั้น ให้เป็นไปตามธรรมดาและเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดที่จะช่วยให้การเพาะปลูกไค้ผลดีสม่ำเสมอ ดังนั้น จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทำโครงการทศนาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย และได้หยิบยกปัญหาการทศนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ขึ้นมาพิจารณาอีก และรัฐบาลไทยได้ติดต่อขอยืม เซอร์ ไซมมัส วอร์ด (Sir Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญการทศนาชาวอังกฤษจากประเทศอินเดียมาเป็นผู้ร่างโครงการ เขาเดินทางเข้ามาในประเทศไทยใน พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) เขาได้เสนอว่การเพาะปลูก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แผ่นเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 8/3, เรื่องเดียวกัน.

และการทดน้ำยังก้าวากายกันอยู่ระหว่างกระทรวงคมนาคมและกระทรวงเกษตรธิการ เห็นควรที่จะจัดแบ่งหน้าที่ให้ชัดเจน ดังนั้นที่กรายงานของเขาที่เสนอต่อเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการตอนหนึ่งเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1914) ว่าควรแยกการทดน้ำออกจากกรมทาง โดยให้กระทรวงคมนาคมรับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนารถไฟ ท่าเรือ ถนน ในขณะที่กระทรวงเกษตรธิการรับผิดชอบเกี่ยวกับการทดน้ำ ระบายน้ำ และพัฒนาในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา¹

ฉะนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวบรวมกิจการของกรมคลองเก่า จัดตั้งเป็นกรมทดน้ำขึ้น เพื่อจะได้ดำเนินการตามรูปโครงการของผู้อำนวยการพิเศษนี้ ส่วนสถานที่ทำการของกรมทดน้ำสมัยนั้น คงใช้ที่ทำการของกรมคลองเดิมซึ่งตั้งอยู่ที่ท่าโรงยาเก่า คือ เขิงสะพานพระพุทธรูปยอกฟ้าฝั่งตะวันออก กระทรวงเกษตรธิการได้รับมอบหน้าที่การดังกล่าวมาจากกระทรวงคมนาคม ตั้งแต่วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1914) และแต่งตั้งให้นายอาร์.ซี.อาร์.วิลสัน (Mr. R.C.R. Wilson) ผู้ซึ่งรัฐบาลอังกฤษให้ยืมมาพร้อมกับเซอร์ธอมมัส วอร์ด เป็นเจ้ากรมทดน้ำ²

สำหรับ เซอร์ ธอมมัส วอร์ด ผู้เชี่ยวชาญการทดน้ำที่อังกฤษได้อนุญาตให้ยืมมา ได้ทำโครงการทดน้ำสำหรับพื้นที่ราบตลอดขอบเขตบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา โดยแบ่งเป็นตอน ๆ ตามลำดับกัน และเมื่อการสร้างโครงการย่อยตอนต่าง ๆ ทุกโครงการในทุ่งราบภาคกลางเสร็จสมบูรณ์แล้ว ก็จะก่อสร้างเขื่อนระบายน้ำขนาดใหญ่กันแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท เพื่อให้โครงการย่อยนั้น ๆ เชื่อมต่อกับเขื่อนระบายน้ำจังหวัดชัยนาท และสามารถทดน้ำที่มีปริมาณอย่างเพียงพอไปใช้ในทุ่งนาสองฝั่ง จะทำให้การเพาะปลูกได้รับ

¹ กระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า 126-7.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. 4/3 เรื่อง "แยกหน้าที่กรมทดน้ำและกรมทางทางนำไปขึ้น กระทรวงเกษตรธิการ."

ผลสมบูรณ์และแน่นอน และจะต้องกำหนดโครงการขึ้นไว้โดยฉันทาเป็นราย ๆ และเป็นรายปีไปพลางก่อน ประมาณเงินที่จะต้องใช้จ่ายทำการทศนาทั่วพระราชอาณาจักรเป็นเงินทั้งสิ้น 150 ล้านบาท แต่เพื่อให้เริ่มทำการนี้ได้อย่างจริงจังทั้งความประสงค์ ในชั้นต้น เซอร์ ทอมมัส วอร์ด ได้แนะนำให้รัฐบาลดำเนินการตามโครงการที่เหมาะสมและจำเป็นโดยแบ่งทำแต่บางส่วนก่อน ในโครงการเฉพาะส่วนที่วันนี้ได้แบ่งออกไว้เป็น 5 ตอนด้วยกันคือ

ตอนที่ 1 ทศนาขึ้นท่งนาฝั้จะวันออกและจะวันตกของลำน้ำสุพรรณบุรีตลอดลงมาทางใต้จนถึงท้องที่ตำบลสองพี่น้อง เพื่อประโยชน์ที่จะได้ขยายการทำนาใหม่จำนวนเนื้อที่เพิ่มขึ้น กับทั้งให้เป็นประโยชน์แก่ราษฎรที่มิได้อยู่แล้วให้ได้นำบำรุงหล่อเลี้ยงคนชาวโคผลคที่อยู่เสมอ

ตอนที่ 2 ทศนาในจังหวัดเพชรบุรี เพื่อเพิ่มพูนผลการทำนาในฝั่งตะวันออกแห่งลำน้ำเพชรบุรี และเพื่อจะได้เพิ่มจำนวนนาในฝั่งตะวันตกแห่งลำน้ำนั้นให้มากยิ่งขึ้นด้วย

ตอนที่ 3 ทศนาขึ้นท่งทุ่งริมคลองซุดที่ไซ้เป็นทางเรือสัญจรไปมาได้แล้วในบริเวณทุ่งรังสิต รวมทั้งบริเวณนอกเขตออกไปนอชย เพื่อให้ท่งทุ่งนาเหล่านี้ได้รับน้ำหล่อเลี้ยงคนชาวโคผลคที่อยู่เสมอ กับทั้งทำให้เพิ่มจำนวนการทำนาในบริเวณเหล่านี้ขึ้นอีกบ้างบางตำบล

ตอนที่ 4 ทศนาขึ้นบนพื้นที่ราบในบริเวณจังหวัดลำปาง เพื่อประโยชน์ที่จะขยายการทำนาให้มากขึ้น และจะได้บำรุงหล่อเลี้ยงคนชาวที่โคทำนนั้นให้ได้รับผลคที่อยู่เสมอ

ตอนที่ 5 ทศนาเข้าลำคลองต่าง ๆ ในฝั่งตะวันออกและตะวันตกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเพิ่มความสะดวกในทางคมนาคมตลอดทั้งการบำรุงหล่อเลี้ยงคนชาวในบริเวณเหล่านี้ให้โคผลคยิ่งขึ้น

เงินค่าก่อสร้างการทศนาคตามโครงการเฉพาะ 5 ตอนนี้ เซอร์ ทอมมัส วอร์ด ได้กะประมาณว่าจะต้องใช้จ่ายทั้งสิ้นรวม 23 ล้านบาท¹

¹ กระทรวงเกษคร, เรืองเคิม, หน้า 125-6.

โครงการซึ่ง เซอร์ ฆอมมัส เวอร์ค เสนอให้สร้างเขื่อนเจ้าพระยา เพื่อให้มีการทดน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาให้สมบูรณ์ สอดคล้องกับความเห็นของนายวันเคอร์ไฮเค ผู้เชี่ยวชาญกรมคลองในสมัยที่เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดี แต่เนื่องจากเวลานั้นอยู่ในระยะสงครามโลกครั้งที่ 1 การสร้างเขื่อนเจ้าพระยาจึงต้องระงับหนึ่ง ใน พ.ศ. 2458 (ค.ศ. 1915) สัญญาบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามหมดลง กรมทดน้ำจึงได้รับกิจการคลองทั้งหมดของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามเข้าไปในความปกครองเพื่อจัดการบำรุงที่นาในเขตนี้ และที่บางแห่งทอดขึ้นไมทางเหนือด้วย เซอร์ ฆอมมัส เวอร์คจึงเสนอสร้างโครงการทดน้ำ โดยเริ่มจัดการตามโครงการตอนที่ 3 ก่อน คือ ตอนที่เรียกว่า โครงการป่าสักไห้เป็นโครงการแรก เมื่อ พ.ศ. 2458 (ค.ศ. 1915) สร้างเขื่อนทดน้ำขึ้นที่ท่าหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และชุกคลองระพีพัฒน์ชักน้ำเข้ามาให้น้ำส่วนหนึ่งของจังหวัดสระบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมาให้แก่งหลวงรังสิต ซึ่งบริษัทชุกคลองแลคูนาสยามได้บุกเบิกไว้โดยยังไม่มีการบังคับน้ำที่สมบูรณ์นั้นด้วย โครงการนี้สร้างเสร็จใน พ.ศ. 2467 (ค.ศ. 1924) เป็นประโยชน์แก่เนื้อที่ประมาณ 680,000 ไร่ ซึ่งจะกล่าวต่อไปในสมัยเจ้าพระยาพลเทพเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการและเพื่อเป็นการรักษาคลองและเขตกินข้างริมคลอง ซึ่งจะได้ทำการขุดและสร้างขึ้นตามโครงการป่าสักนี้ จึงได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาคลองและเขตกินข้างคลองเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2463 (ค.ศ. 1920) โดยกำหนดให้เวนที่ริมคลองไว้เป็นถนนหลวงสำหรับเป็นทางโยงเรือฝั่งละ 6 ศอก ห้ามเรือกลไฟ เรือยนต์ที่เดินในลำคลองวิ่งเกินชั่วโมงละ 200 เส้น ห้ามแพไม้ต่าง ๆ เขาออกและห้ามปลูกผักหรือหญ้าหรือเลี้ยงสัตว์น้ำในลำคลองดังกล่าว¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แพมเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. 2/3 เรื่อง "ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาคลองและเขตกินริมคลอง."

กรมราชโลหกิจ

ในระหว่างนั้น พระยาพิชญ์แสน¹ ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมกรมราชโลหกิจระหว่าง พ.ศ. 2457-2460 (ค.ศ. 1914-1917) ได้มีการเปิดการทำเหมืองแร่ทางหัวเมืองเหนือ เมื่อ พ.ศ. 2458 (ค.ศ. 1915) และโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติเหมืองแร่" ในมณฑลพายัพ และมณฑลมหाराษฎร์ พ.ศ. 2459 (ค.ศ. 1916) ออกกฎหมายกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่องเก็บค่าภาคหลวงแร่พลวง เมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2459 (ค.ศ. 1916) และประกาศขยายอัตราค่าภาคหลวง คีบุกในมณฑลปักษ์ใต้ และมณฑลภูเก็ตออกไปตามราคาคีบุกที่ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2460 (ค.ศ. 1917) ดังนี้คือ

ราคาหัวเมืองสระบุรีคเชคเคิลเมนต์ คิดเป็นบาทหยาบละ		เก็บค่าภาคหลวง หยาบละ	
ตั้งแต่บาท	ถึงบาท	บาท	สตางค์
181	182	27	95
182	183	28	35
219	220	45	95
220	221	46	50 ²

¹ โสเทียน เตียน จาคิกวนิท.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แพ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรราธิการที่ กษ. 2/2, เรื่อง "ประกาศและกฎเสนาบดีว่าด้วยอัตราค่าภาคหลวงแร่โลหธาตุและพลอยต่าง ๆ."

ใน พ.ศ. 2461 ได้มีการออกกฎหมายกระทรวงเกษตรราธิการ ว่าด้วยระเบียบวิธีเก็บเงินค่า
ภาคหลวงแร่ลวดแฟรม ซีไลต์ กับบรรดาแร่ต่าง ๆ พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ใหม่
เพื่อช่วยให้การทำเหมืองแร่สะดวกขึ้น และเป็นการแก้ไขพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ.
120 ซึ่งล้าสมัยให้ทันสมัย พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า "พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่
พุทธศักราช 2461" ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศใช้แทน "พระ-
ราชบัญญัติทำเหมืองแร่ ร.ศ. 120" ตั้งแต่วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2461 ท้องที่ซึ่ง
ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้คือ มณฑลภูเก็ต มณฑลปัตตานี มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนคร-
ศรีธรรมราช มณฑลราชบุรี ทุกจังหวัด มณฑลจันทบุรี ทุกจังหวัดยกเว้นจังหวัดระยอง มณฑล
ปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลอยุธยา มณฑลมหา-
ราชบุรี และมณฑลพายัพ เฉพาะแต่จังหวัดที่มีทางรถไฟผ่านเท่านั้นจึงจะอนุญาตให้ทำเหมือง
แร่¹

พระราชบัญญัตินี้อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ประกอบการทำเหมืองแร่ และเจ้า
หน้าที่ในการปฏิบัติงานเป็นอันมาก เพราะได้แก้ไขภาษาที่ใช้ในพระราชบัญญัติให้อ่านเข้าใจ
ง่ายขึ้น แต่ขอความสนใจยังคงไว้ตามรูปเดิม²

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมโลหกิจ, ประวัติกรมโลหกิจ อนุสรณ์วันสถาปนากกรมโลหกิจครบรอบ 72 ปี
(พระนคร: บริการทอง จำกัด, 2505) หน้า 151-2.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 6, แฝ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. 2/4, เรื่อง "หนังสือกราบบังคมทูลขอของพระเจ้าพี่ยาเธอ
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.
2461."